

I do not want my house to be walled in on all sides and my windows to be stuffed. I want the culture of all the lands to be blown about my house as freely as possible. But I refuse to be blown off my feet by any.

Mahatma Gandhi

Kulturell frihet och folkbildningen

“I am honoured to speak in this chamber, and I am committed to renewing the alliance between our nations and the friendship between our people.” Så inleder *Barack Hussein Obama* sitt tal i Turkiets parlament den 6 april i år.

Vi lever i en föränderlig värld. Första gången jag var i sydstaterna i var det fortfarande i praktiken omöjligt för en färgad att bli medlem i de flesta golfklubbarna. IDAG är världens genom kanske alla tiders främste golfspelare, Tiger Woods, färgad. Vi har alltid betraktat kineser som ett bokstavligen ”litet folk”, men IDAG är den längste basketspelaren i NBA kines. Vid förra presidentvalet talade media fortfarande om det omöjliga i att USA skulle kunna välja en färgad president, än mindre med muslimsk bakgrund. IDAG är världens mäktigaste politiske ledare färgad med just muslimsk bakgrund.

“This is my first trip overseas as President of the United States”, fortsätter Obama, och slår fast att “Turkiet är en viktig del av Europa”. Sedan går han vidare med att beskriva Turkiets och USA:s gemensamma historia, men säger följande mitt i talet – vilket anger detta ”nu” vi befinner oss i:

“Under de senaste åren har ni tagit bort säkerhetsdomstolarna och utvidgat rätten till juridiskt stöd. Ni har reformerat straffsystemet och stärkt de lagar som ska skydda tryckfriheten och rätten att samlas. Ni har tagit bort förbudet mot att undervisa och förmedla nyheter på kurdiska, och omvärlden noterade med respekt den viktiga signal som sändes genom en ny statlig kurdisk televisionskanal.

Dessa framsteg har skapat nya lagar som måste implementeras och ett *nu* som måste upprätthållas. Ty demokratier kan inte vara statiska – de måste utvecklas. Religionsfrihet och rätten att uttrycka sig leder till ett starkt och levande samhälle som stärker staten, varför sådana steg som att återigen öppna seminariet på Halki kommer att sända en viktig signal inom Turkiet och bortom. En uthållig förpliktelse mot lag och rättigheter, som kommer från en rättvisa för alla folk, är det enda sättet att uppnå en säkerhet.

Jag säger detta som president i ett land som inte alltför länge sedan gjorde det svårt för en sådan som mig att rösta.”

”Rätten att samlas” och ”rätten att uttrycka sig” är mer än individuella rättigheter. De är kollektiva rättigheter som uttrycker ett samhälles vilja och förpliktelse mot en mångfald för alla folk som inte begränsas av nationella bildningar, och som erkänner ett folk oberoende av var man befinner sig. De uttrycker gemensamma värderingar i en globaliserad värld – en värld där monokulturella stater endast kan upprätthållas genom att begränsa rätten till att samlas och rätten att uttrycka sig, antingen direkt eller indirekt.

Turkiet har en mycket svår historia bakom sig, som man nu skall bryta upp ifrån. Dels har man konflikten med Grekland som innebar att man stängde alla grekiska institutioner, bland annat det Grekisk-ortodoxa teologiska seminariet på ön Halki. Dels har man två stora ”folkmord” under tidigt 1900-tal, armeniska folkmordet och det assyriska/syrianska folkmordet, *Seyfo*. Jag säger ”folkmord”, varken mer eller mindre. Inte mindre, eftersom det handlade om att skapa en enad nationalstat genom att begränsa eller helt eliminera ett folk. Inte mer, eftersom det är något som Turkiet och resten av omvärlden tillsammans måste göra upp med och lämna bakom sig.

Det är en uppgörelse som inte bara berör Turkiet, utan också med vår egen historia. Vi har gjort upp med nazismen, men de mer bakomliggande orsakerna som står att finna i Europa som kolonialmakt behöver vi fortfarande bearbeta och förstå än djupare. I Turkiet i början av 1900-talet liksom i Tyskland under mitten av 1900-talet handlade det inte främst om bristande individuella rättigheter, utan främst om nästintill obefintliga kollektiva rättigheter. En historia som återkommer till mig, även om jag inte vet om den är sann, berättar om en kvinna i Tyskland under andra världskriget som fick frågan om vad hon tycker om judar och hon svarar: ”Jag har inget emot judarna, men varför måste de ha sina egna kyrkor.” Sant eller inte så ger det en bild av hur individuella rättigheter inte räcker utan måste kompletteras med kollektiva rättigheter – ”rätten att samlas” och ”rätten att tillsammans uttrycka sig som grupp”.

Idag är vi på väg att förändra vårt sätt att tänka, men det är först i slutet av förra århundradet som det här arbetet tog verklig fart. En första signal kom i och med att Kanada stiftade en ”multikulturell lag” 1988. Den gav statliga institutioner rätt att stödja framväxten av ett mångkulturellt samhälle med hjälp av positiv särbehandling och ekonomiska stimulanser. En större tyngd vill jag ändå lägga i den process som resulterade i FN:s rapport *Our Creative Diversity*, som kom 1995. Rapporten i sig är kanske inte lika viktig som processen, som drog in flera kända debattörer och bidrog till att ge kulturbegreppet en positiv laddning, utan att försöka försvara diverse olika definitioner.

Bakom rapporten stod *The World Commission on Culture and Development* och som startade sitt arbete 1988. *Javier Pérez de Cuellar*, tidigare generalsekreterare i FN, var ordförande, och bland kommissionens hedersmedlemmar fanns Jordaniens kronprins *El Hassan Bin Talal*, tidigare moderator för *The World Conference of Religions for Peace*, *Aung San Suu Kyi*, frihetskämpe från Myanmar, *Clude Levi-Strauss*, världsberömd antropolog, *Elie Wiesel*, *Derek Walcott* och *Ilya Prigogine*. Den sistnämnde fick Nobelpriset i kemi 1977, men är också en erkänd filosof.

Rapporten betonar dels att kultur är ett nödvändigt incitament för mänsklig utveckling och "bemäktigande", och dels att kulturell praxis har ett värde i sig självt, som inte kan mätas i materiell standard. När kommissionen påbörjade sitt arbete var detta inte självklart i en omvärld som beräknade tillväxt i procent av BNP och där mångfald på många sätt fortfarande var en hudfärgsfråga. Rapportens slutsats kan enkelt sammanfattas med rapportens egna ord:

"Det är dags att bygga ett sammanhållet nytt paradig. Det skulle vara ett i vilket samhällets olika aktörer tillsammans öppnar vägar för mänsklig utveckling som tar hänsyn till alla kulturella aspekter och erkänner dem som del i en mänsklig utveckling. Detta är vad en kulturpolicy i slutänden måste komma att bli."

Rapporten avstår medvetet från att göra en övergripande definition av vad kultur kan tänkas vara, vilket på sina håll har kritiserats, men motivet för detta kan skönjas i det övergripande perspektivet, som rapporten vill lyfta fram och som kan sammanfattas i två ord — *kulturell frihet*. Kommissionen betonar att "kulturell frihet" är mer än individens rättigheter, utan just gruppens frihet att kunna samlas och tillsammans uttrycka sin kollektiva identitet, vilket Obama lyfter fram i sitt tal till Turkiets parlament. Däremot väljer man att låta den enskilda gruppen själv definiera sin förståelse av vad kultur är, vilket jag uppfattar vara en central del av innebörden av just kulturell frihet.

Bildningen förhåller sig till "kulturell frihet", som det tycks mig, utifrån två fundamentala förutsättningar. För det första förutsätter "kulturell frihet" ett deltagande eller respekt för den *andres* unika erfarenhet, vilket de Cuellar uttrycker på följande sätt i sitt förord:

"Slutligen kommer det att vara den uppriktiga introspektionen som kommer att leda oss till en inkännande förståelse för den 'andres' erfarenhet, och det kommer att vara denna inkännande förståelse som kommer att leda oss till en framtid i vilken strävan efter individuell frihet kommer att balanseras med det som behövs för det allmänna bästa, och i vilken vår agenda inkluderar empati och respekt för hela spektrat av mänsklig olikhet."

Folkbildningen har under ett halvt sekel utvecklat verktyg för denna introspektion, vilket jag vill hävda är än viktigare i ett mångkulturellt samhälle, där vi inte kan, vare sig vi vill eller inte, undvika mötet med den "andre".

För det andra att kulturell frihet är en förutsättning för mänsklig kreativitet och framåtanda: "Kulturell frihet garanterar friheten i sin helhet. Den beskyddar inte bara gruppen utan också rättigheterna för varje individ som ingår iden. Kulturell frihet, genom att beskydda alternativa sätt att leva, uppmuntrar kreativitet, experimentlusta och mångfald, själva kärnan i mänsklig utveckling. Ty det är skillnaderna i samhällets mångfald av kulturer och kreativitet, vilka är upphovet till mångfalden, som gör sådana samhällen innovativa, dynamiska och uthålliga."

Denna positiva förklaring av kulturell frihet utmanar folkbildningen att se sig som en viktig del för att frigöra den kreativitet som mångfalden erbjuder. Rapporten ger uttryck för en positiv syn på gruppernas förmåga att organisera sig och bidra till ett innovativt, dynamiskt och kreativt samhälle. Om den enskilda gruppen bemäktigas att själv förfoga över sin situation och får ett positivt bemötande frigör gruppen den kreativitet som finns inom gruppen och som fler kan dra nytta av. *Bemäktigande* och *bemötande* är två nyckelord för folkbildningen. I Kanada innebar den multikulturella lagen att olika grupper med skilda kulturer fick möjlighet att positivt kunna bidra till samhällets utveckling utifrån sina särskilda förutsättningar. I en global värld blir ett monokulturellt samhälle mindre intressant som samverkanspartner, för att skapa globala allianser. Folkbildningen utgör därför ett grundperspektiv, som genom att bemäktiga och erbjuda ett korrekt bemötande kan lägga grunden för att den egna kulturen eller gruppen kan forma ett eget sammanhang i ett gemensamt samhälle.

Ett samhälle som präglas av en kulturell frihet öppnar också upp nya perspektiv på demokrati. Som individer är vi sårbara och kan ha svårt att hävda våra tankar och idéer, medan gruppen kan vara betydligt starkare. Utspridda över landet finns det grupper som har svårt att hävda sig i geografiska demokratiska strukturer, men som när de samlas och gemensamt får uttrycka sin identitet kan vara en positiv kraft för att göra Sverige mer öppet mot andra och många gånger främmande kulturer.

Svensk folkbildning och dess framtid

Vi har lätt för att se solen som står högt på skyn och det är ofta som jag får höra att Sverige är det främsta landet i demokratiskt hänseende. Om vi däremot sänker blicken så kan vi konstatera att vår demokratiska självförståelse av idag har en synnerligen kort historia. Om vi dessutom lägger det vidare perspektivet av kulturell frihet, som demokratin är en del av, så blir det historiska perspektivet ännu kortare. Visst är det sant att vi är en av de ledande nationerna, men om vi inte sänker blicken kanske vi så småningom blir varse att även Turkiet passerar oss i den gren som vi så länge har varit ledande i.

Den naiva bilden av nationalstaten, eller av det nya europeiska projektet, sammanhållet av en kultur, om än uttryckt i olika färger och etniska grupper, gav EU uttryck för så sent som 1997 när man lanserade sin slogan "Enhet i mångfald". EU förpliktar sig här att ta upp kampen mot rasism och främlingsfientlighet, vilket är nödvändiga ingredienser i arbetet för en kulturell frihet, men det är inte tillräckligt.

"Enhet i mångfald" går tillbaka till Europas kolonialiseringsperiod. I en holländsk studie från 2007 konstaterar man att framför allt holländska män, under 1800-talet, ingick relationer med ursprungsbefolkningen i de holländska kolonierna. Det gav upphov till "mixade färger" som i sin tur skapade ett problem för den holländska kolonialmakten. I Surinam fanns det ett uttryck bland ursprungsbefolkningen, *opu yu kloru*, "förbättra din färg", som innebar att det vackra var synonymt med ljusare hudfärg, vilket var att föredra hos sin partner. I hemlandet ville man säkerställa en form av ordning, framför allt för män som tog sig hustrur bland ursprungsbefolkningen. Därför framställdes lagen om mixade äktenskap 1898. I lagen stipulerades att holländska kvinnor inte fick gifta sig med inhemska män från kolonierna, men däremot öppnades möjligheten för män. Dessa par började senare anlända till Holland, vilket gav upphov till ett "multicoloured society".

Det här gav upphov till rasism och främlingsfientlighet, som huvudsakligen var baserad på hudfärg. De inhemska kvinnor som gifte sig med holländska män hade samma språk, samma religion och vidhängande kultur som sina makar. Det var aldrig fråga om att man fick behålla någon form av inhemsk religion som man sedan kunde föra med sig till Holland. Andra hälften av 1900-talet innebar en uppgörelse med kolonialtidens rasism och främlingsfientlighet. Man ville motverka den hierarkiska uppdelningen beroende på hudfärg som *opu yu kloru* gav uttryck för. Målet var dock primärt att bejaka "a multicoloured society", där "enhet i mångfald" uttryckte en kultur och en religion men med olika bakgrunder och färger. Därför kunde kulturella och religiösa olikheter bekämpas parallellt med att man bejakade "a multicoloured society" genom att bekämpa rasism och främlingsfientlighet.

Ur detta perspektiv växte också integrationsmotivet fram. Även om vår födelseort skilde oss åt och kanske även språket, så skulle det nya landet erbjuda en ny kulturell hemvist och ett nytt språk. Den som invandrade skulle få hjälp till att integreras i den nya kulturen och i det nya landet. Kolonialtiden påverkade inte bara Holland utan hela Västeuropa. Under större delen av andra hälften av 1900-talet var det den här synen på rasism och främlingsfientlighet som var förhärskande, och det är utifrån det här perspektivet som man skall förstå det unika med Kanadas multikulturella lag, och den process som följde med The World Commission for Culture and Development. Hollands arbete mot rasism och främlingsfientlighet fick konkret nedslag i Sverige genom de metoder som man tillhandahöll för att överbrygga diskrimineringar. Delvis är det bevarat i till exempel konceptet "Mångfald och Dialog (MOD)" som ägs av Studieförbundet Bilda. Det innebär inte att konceptet var fel när det kom, utan

utgjorde närmast ett första nödvändigt steg för att motverka fördomar mellan svenskar och invandrare. Däremot kan det få en motverkande effekt om man inte likt Obama ser att demokrati och kulturell frihet måste utvecklas, och så även metoderna för bemötande och bemäktigande. I den första fasen var verkligen Sverige en monokultur och allt främmande var ett potentiellt hot, vilket gav upphov till rasism och främlingsfientlighet. Idag är situationen ganska annorlunda.

Officiellt fick Sverige religionsfrihet 1952, efter riksdagens beslut föregående år. Sverige förblev dock ett monokulturellt land i de flesta av dess betydelse, bortsett från att det inte i lag var förbjudet att vara något annat än lutheran. Klosterlivet betraktades fortfarande som ett främmande inslag i den svenska kulturen, och fram till 1977 krävdes det tillstånd av kungligt majestät för att etablera ett kloster. Detta ägde rum vid ett tillfälle i samband med grundandet av karmeliterklostret i Glumslöv. I förarbetet till religionsfrihetslagen skrev man att kloster anses "vara ett odemokratiskt och främmande inslag i svenskt religiöst liv."

Den här mentaliteten har också påverkat utvecklingen av svensk folkbildning. Fortfarande än idag kan jag höra att religiös hierarki eller ordning står i motsatsförhållande till fri och frivillig folkbildning, utan att man vare sig förklarar vad man menar med religiös hierarki eller vad fritt och frivilligt skulle innebära. Oftast utgår man dock från en individuell frihet som egentligen betyder valfrihet, vilket medför att ju mer valmöjligheter ju större frihet, och avvisar därmed tanken på att någon frivilligt avstår från alla dessa möjligheter. Skulle man använda samma resonemang om äktenskapet skulle vi egentligen inte tillåta någon att vara gift.

I stora drag kan man se att Sverige har brottats med samma dikotomi, å ena sidan att övervinna rasism och främlingsfientlighet och å andra sidan motverka direkt eller indirekt en kulturell pluralism, som i Holland och de tidigare kolonialmakterna i Västeuropa. I rapporten *Sverige, framtiden och mångfalden* (SOU 1996:55) konstaterar man att begreppen "multikulturell", "multikulturellt samhälle" används mer eller mindre synonymt med "multi-etniskt". I en senare rapport *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik* (SOU 1997/98:16) försöker utredarna differentiera de olika begreppen, men perspektivet är fortfarande primärt den enskilda individens integration i det svenska samhället.

Generellt kan man säga att svensk integrationspolitik har påverkats och rört sig mellan två huvudlinjer. Å ena sidan har vi en liberalt dominerad ideologi där individen är central, men med ett fortsatt sammanhållet samhälle. Målet är individens frihet att välja med mottot "ju fler val ju bättre". En metaphor som är vanlig för att beskriva den här linjen är trädgården som i sin helhet motsvarar samhället och det kulturella livet, och där plantorna är mångfalden av individuell särart. Alla skall få plats i trädgården och inklusivitet är idealet. I praktiken innebär det att trädgårdsmästarna representerar majoritetskulturen i en mångfald av minoriteter. I

samband med att Ibn' Rushd blev ett eget studieförbund frågade man rektorn Martin Nihlgård om varför man valde att inte stanna kvar i Sensus om samarbetet ändå var gott. Nihlgård svarade då att man hade svårigheter att påverka den formella demokratin och göra sin röst hörd i tillräcklig utsträckning. Här skulle man förenklat kunna säga att muslimerna vill börja odla sin egen trädgård med sina egna trädgårdsmästare.

Å andra sidan har vi den socialistiska diskursen som jag hellre kallar den etniska med tanke på att den har sina främsta företrädare i USA under 1960-talet. Här är gruppen central och den kulturella tolkningsramen är primär med mottot "rötter är bra". Här passar Ibn' Rushds frigörelse bra in i mönstret. Här vill man säkerställa integriteten för varje grupp genom maximal exklusivitet, men på samhällsnivån skall det vara maximal inklusivitet. En vanlig metaphor är mosaiken där varje kultur har sin särskilda plats i samhällsbygget, vilket i praktiken innebär en hel del regleringar, och därför blir det den "lilla kulturen", såsom folkmusik eller språk, vilket riksdagen benämner kulturarvsbildning, som får bli bärare av exklusivitet.

Problemet med båda dessa linjer är att de delar upp verkligheten i ett "vi" och ett "dom" på ett alltför statiskt sätt. "Vi" blir i båda modellerna de som har makten och därmed initiativet. "Dom" skall bli inkluderade eller tillförsäkras rätten till exklusivitet. Effekten av detta är att de som har makten organiserar mångfalden av kulturer och behåller gärna initiativet istället för att bemäktiga de olika grupperna att själva organisera sig och söka egna allianser. Ett sådant bemäktigande tillsammans med ett korrekt bemötande värnar den kulturella friheten genom att våga tro på mångfaldens kreativa kapacitet. Istället för att förbli i maktställning, och vara behövd för maktens egen skull, behöver man istället söka alternativa vägar för att förbli efterfrågad och bli en del av de allianser som skapas i en ny utvecklingsfas. En sådan process utvecklar samhället och gör samhället mer dynamiskt, genom att ställa krav på kompetens och inkännande förståelse istället för att tillfredställa en given struktur.

Även om kulturarvsbildning, språk och arbetet mot rasism och främlingsfientlighet har varit ett omistligt och nödvändigt arbete för arbetet med integration, så är det IDAG inte tillräckligt. Tvärtom kan ett ensidigt fokus på rasism och främlingsfientlighet försämra utvecklingen av kulturell frihet, som då förpassas till inklusivitetens trädgård eller den "lilla kulturens" frihet, och befäster givna strukturer. Det medför att utvecklingen av ett kreativt samhälle som är relevant i en global och multi-kulturell omvärld fördröjs. Kulturell frihet vill värna gruppens frihet att själv utveckla och skapa sitt sammanhang, att själv välja samverkansparter. En sådan frihet skapar ansvar, vilket var Obamas budskap till Turkiet, men också till oss i Sverige IDAG.